

Magyarország élelmezése.

Irta :

dr. Keleti Károly.

Felolvasta a M. T. Akadémia nagygyűlésén 1887. május 15-én.

Az édenkert üde gyümölcsei nem táplálják többé az emberi társadalmat, mint táplálták, a bibliai ősmese szerint, az első emberpárt. De a tengerentúli bushman-t, vagy valamely indián törzst se tartja el többé a vadon bogyója, vagy elejtett vadja. Ott is gonddal, munkával, fáradsággal jár az élelem beszerzése, míg elköltése élvezetet is alig szerez, inkább csak szükségletet pótol. Mennyivel inkább áll ez polgárosult államokban, hol a természet ingyen semmit sem nyújt s hol százezrek és milliók csak azért görnyednek napestig lélekölő munkában, hogy a követelő gyomor igényeit csillapítsák s az ételből új erőt merítve, újra neki álljanak a keresetnek, vagyis az élelem beszerzésének.

Igaz, nem minden munka és kereset fordul csak az élelem beszerzésére. A társadalom »felsőbb tizezrei«, kiket itt bátran százezrekkel szorozhatunk, egyéb élvezetet is szereznek munkájuk és a mult századok felhalmozta munkából alakult tőkéjük után. Ha az élet egyebet se tudna nyújtani, mint örökös munkát és fáradozást, csakhogy élhessünk; ha a szegényebb osztályokat nem táplálhatná és méltán a remény, hogy iparkodásuk idővel némi kényelemben és jóllétben fogja részleltetni, — bizonyára alig volna érdemes élni.

De be van bizonyítva, pedig a jelenkor egyik elsőrendű statisztikusa, *Dr. Engel*, bizonyította be alapos tudományos kutatásaival, hogy minél csekélyebb valamely háztartás és, összességökben, valamely társadalmi rend és osztály évi jövedelme, annál nagyobb quotáját fogyasztja a puszta életfentartás költsége, vagyis az élelmezés. A csekély jövedelmű néposztály lévén pedig bármely ország lakosságának nagy többsége, innen is kö-

vetkezik, mily fontos tényező valamely népnél az élelmezés s mily érdekes nagyságának megtudását csak meg is kísérleni.

Nagy moloch az a gyomor már csak az egyes családok életében, mennyivel nagyobb egy nemzet, mekkora az összes emberiségénél. Óriási mennyiségei a különféle élelmi szerekeknek szerepelnek itt, óriási összegek fejezik ki pénzben értékeket!

Az egész emberiség fogyasztásának kérdésével itt nem foglalkozom. Pedig csodálatos, hogy a tudományos kutatások, melyek ez irányban tétettek — és tétettek ám számos tudós által — sokkal inkább az egész világgömbre, legalább is egész földrészekre terjedtek, semmint az egyes államok és nemzetek élelmezési fogyasztásának megállapítására. Azon primitív formula szerint, melynek alapján a fogyasztást eddig megállapítani iparkodtak, ez másképp alig is lehetett. E formula így hangzott: termelés + behozatal — kivitel = fogyasztás. Ezt pedig az egyes országokra nézve pontosan megállapítani nem tudván, mindinkább a kereskedelem-forgalmi adatok összevetésére szorultak a kutatók s ezzel egyre terjedt kutatási körük is és esett túl az egyes ország határain.

Ezt az irányt találjuk *Maurice Block* »Statistique de la France comparée avec les divers pays de l'Europe« czimű nagybecsű munkájának a fogyasztásról szóló fejezetében, melynek számait a legtöbb későbbi író idézi; ugyan ezzel találkozunk az angol *Stephen Bourne* »Food Products and their International Distribution« czimű gazdag és fenkölt művében; nem tud ettől szabadulni az amerikai *Edward Young* »Labor in Europe and America« czimű, roppant tartalmu köteteteiben; az osztrák *Neumann-Spallart* méltán nagyhirű »Uebersichten der Weltwirtschaft« czimű munkájában pedig szinte kénytelen volt ez alapra állani; csak az egy *Simler* iparkodik a »Versuch einer Ernährungsbilanz der Schweiz« czimű művében újabb, természet-tudományi alapra állani s bár ő az élelmi cikkeket tápláló beltartalmuk szerint számítgatja, a formula alól: termelés + behozatal — kivitel = fogyasztás ő sem vonhatja ki magát egészen.

De nem feladatom itt az egész e tárggyal foglalkozó tudományos irodalmat ismertetni, melynek javát különben is fölemlítettem. Ismertetni akarom, bár szintén csak nagy vonásokban, az eljárást, melyet követtem, hogy *Magyarország élelmezési*

fogyasztását megállapíthassam s hogy ennek némely érdekesebb adatát bemutathassam. Minden tudományos részletről azon munkában fogok beszámolni, melynek szövege táblázatokkal, térképi rajzokkal és grafikai ábrákkal magyarázva, a bel- és külföld bírálata alá lesz nemsokára bocsátva.

Ismerve Magyarország termelését az élelmezés alapját képező mezőgazdasági terményekben; bírva számokban az ország haszonállatainak állományát; az ország egyre fejlődő áruforgalmi statisztikájának segélyével pedig ugyan e czikkek behozatalát és kivitelét is megtudván állapítani, némi összevetés után okvetetlenül legalább is oly eredményekhez el lehet vala jutnunk, minőt külföldön is eleddig csak néhány kiváló statisztikus bírt kideríteni.

De ha ezt meg is teszem, mit érünk vele? Eljutunk bizonyos átlagszámokhoz, melyek tényleg sehohsem állanak, mert legfeljebb is az ország összes népességének egyforma átlagos élelmezési mennyiségét tüntetik vala fel. Pedig tudvalevő — hogy csak néhány példát említsek — hogy a föld népe Magyarország bizonyos vidékein buzakenyérrel él, másutt rozstot fogyaszt; az ország nagy részében kukoricza-málé képezi élelmezésének főanyagát; ismét másutt árpa- és zabkenyéren tengődik. Gazdagabb vidékeken erős a husfogyasztás, másutt a szalonna játszik főszerepet; egyes vidékeken a birka-hus, legtöbb helyt az év bizonyos szakán át a sertéshus szolgáltat erős táplálkozási járulékot, mit ismét más vidéken a tejtermékek (vaj, sajt, túró) tömegesebb fogyasztása, sok megyében a burgonya pótol.

Ezen, pedig erősen latba eső különbségeket semmiféle országos összevetés meg nem adja. Hogy czélt érjünk, alapjában, a hely színén kell tanulmányozni a nép élelmezését és, bár átlagszámokat soha ki nem kerülhetünk, ha egész országra terjedő, noha különleges statisztikáról van szó, mégis nagy különbség, hogy mely alapon számíttatnak ez átlagok.

A természettudományok haladásával, számos tudományos kutatás foglalkozott a *diätetikával* és az ember okszerű élelmezésével. Szorgos vegytani kísérletek nemcsak az egyes élelmi szerekre nézve állapították meg elég megbízhatóan, mennyi víz, fehérnye- vagy proteín-anyagok, zsír, szénhydratok, sók stb. fog-

laltatnak bennök; de azt is, mennyi szükséges mindez anyagokból, tehát az összes élelmezésből, hogy a fejletlen gyermeki test növekvése, a felnőtt ember munkaképessége fentartassék.

Meg voltam győződve, hogy az eddigi eljárásokkal ellenkezően haladva s az *egyénen* kezdve az élelmezés tanulmányozását, a mai vagytan és physiologia segélyével, sikerülni fog megállapítani, mennyit fogyaszt az egyes, s így az egyesek összessége a különféle tápanyagokból; csak azt tudjam, *mivel táplálkoznak?*

Szükségem volt tehát, hogy az ország egyes vidékeiről, még pedig minél szűkebben határolt s minél több vidékéről nyerjek értesítést arról, hogy a népesség hogyan és mikép élelmeződik?

Ily részletes fölvetelt országszerte eszközölni oly költséggel jár vala, hogy arra gondolnom sem lehetett. Számbeli adatokat gyűjteni már a priori is megbizhatatlanná bélyegzi vala a kísérletet. De akkor folyt a kataszter-rectificatio és az ország 63 megyéje 12 kataszteri kerületen belől 248 kataszteri járásra volt felosztva, melyek ismét 733 aljárásra oszoltak, s mindegyikében egy tanultabb egyén mint becselő biztos, a nép összes gazdasági és anyagi viszonyait volt kénytelen a legbehatóbban megismerni. Elöttem ugy rémlett, hogy a ki egy, csak néhány községből álló kataszteri járásnak ismeri nemcsak mívelési ágait, vetésforgását, de még a házi állatok takarmányozását is kénytelen tanulmányozni, hogy a mívelési költségeket kiszámithassa; az némi utánjárással azt is kideritheti, hogy járásán belől hogyan és mivel táplálkozik a nép, hogyan és mikép él az év különféle szakáiban?

Magyarország akkori pénzügyminisztere, gr. *Szapáry Gyula*, kérésemre beleegyezett, hogy a kijelölt kataszteri közegek egy e célból hozzájok intézett kérdőivre megadják a kívánt válaszokat. A kérdések legfőbbike az volt: mivel táplálkozik a népesség? Be kellett mondani: miféle kenyeret eszik, a kenyér mellett mi a főtáplálkozása naponta s egész éven át; eszik-e naponként főtt ételt meg hust, vagy hányszor hetenkint egyiket vagy másikat; általában jól táplálkozik-e a népesség vagy hiányosan; mikép él a külső munka idején nyáron, mikép télen, mikép vásár- és ünnepnapokon? Végül néhány oly család egész életrendje volt felsorolandó, melynek módja szerint a népesség többsége él, és pedig (a mennyiségre való tekintet nélkül) mit eszik reggelire,

dél- vagy estebédre, többször vagy csak kétszer étkezik-e napjában és mit?

Mint a bemutatott kérdőívből látszik, sehol számokat nem követeltünk, mert megbízhatlanságukról eleve meg voltam győződve.

Hogy tehát ez általánosaknak látszó kérdésekből mégis miként jutottunk tényleges, és a mi fő, megbízható számokhoz; s hogy e megbízhatóság a posteriori miként volt bebizonyítható, erre szükséges, hogy az egész eljárási módot, mondhatnám, az eljárás *tudományos alapját* röviden megismertessem.

Már említéni, hogy a mai vegytan és physiologia segedel-mével, nevezetesen a diätikára való alkalmazásukban véltem megtalálni az eszközt, mely munkálkodásomban célhoz fog vezetni. Az e szakba vágó irodalom tanulmányozásával *Párniczky Ede* statisztikai hivatalbeli számtanácsos bizatott meg, ki eme feladatának dicséretes buzgalommal meg is felelt. Nagyban elő-mozdította tevékenységét a *magyar természettudományi társulat* üdvös működése, mely nemcsak *Humboldt*, *Kirchhoff*, *Liebig*, *Virchow* s több nagynevű tudós népszerű munkáiból adott ki szemelvényeket a »Természettudományi Értekezések«-ben; hanem egészen idevágó munkákat is fordított le magyar nyelvre, mint például: »A tápszerek« *Smith Edward*-től, a »Népszerű egészségtan« *dr. Frisman Frigyes*-től, az »Elemi élettan« *Huxley F. H.*-től stb. Természetes, hogy a külföld nagyobb nemzetei iro-dalmát is át kellett tanulmányoznom, miről már kezdetben szemelvényeket adtam. Mindent összefoglalva pedig állithatni, hogy elég anyag állt rendelkezésre, mely eljárásom irányát megszabni, helyességét igazolni képes volt.

Hogy nem rossz úton jártam s kutatásaimban a helyes irányt eltaláltam, abban leginkább megnyugtattak a statisztika már em-lített nagymesterének, *Engel* részben rokontárgyú kutatásai. Ő a »Messung des Volkswohlstandes« czimű, a múlt évben Bécsben tartott nagyérdekű előadásában kitér az angol *Eaton* s a francia *Leplait* meg a belga *Ducpétieaux* kutatásaira s bár inkább a va-gyoni s jólléti fokozatokat teszi tanulmánya tárgyává, főfelada-tul mégis a fogyasztás meghatározását tűzte ki magának; ebben pedig, mint tudjuk, az *élelmezés* foglalja el, főkép a szegényebb osztályoknál, tehát a tulnag többségnél az első helyet. Ő is az

egyes élelmezési tetteket (Kostsätze) említi s noha ezekre vonatkozólag nem az általam idézett auctoritásokra, hanem *Voit* müncheni tanár kutatásaira és kísérleteire vonatkozik, az enyéimhez hasonló eredményekre jut. Sőt a mennyiben *Meinert* két kötetes műve: »Armee und Volksernährung« úgy jelent meg, mint »Ein Versuch Professor C. von *Voit's* Ernährungstheorie für die Praxis zu verwerthen« még az elméleti forrásokra nézve is megegyezünk. Szerinte is a szükséges napi élelemben 118 gr. fehérnyének, 50 gr. zsirnak, 500 gr. szénhydrathnak s mintegy 30 gr. sónak kell lenni. Ő is számos ételmérési táblázatokat használ, ő is kutat a szabad ember s gyermek, az intézetekben meg fegyházakban levő egyének, valamint a katonai kötelék nyújtotta élelmezési körökben állók étkezése után, s bár további tanulmányainak iránya — mint említém — más felé gravitál, a rokon kutatást nála s nálam nagy meglepésemre el lehetett fogadnom s büszke vagyok reá, hogy e nagy tudományú férfival e téren találkozhattam.

A tudomány tehát bőven elődolgozott, hogy a nép élelmezésén kutatva, biztos úton haladhassunk.

Akár *Liebig* tekintélyét fogadjuk el, ki átlagsúlyú ember napi táplálkozására 130 gramm *fehérnye* tartalmat vél szükségesnek; akár *Königre* támaszkodjunk, ki vizen kívül fehérnyét (118—150 gramm közt váltakozva) meg zsirt és szénhydratot is említ a táplálékban; de számos tényleges példát idéz katonaságról, fegyházakból, népkonyhákból stb. akár *Smith* felosztását fogadjuk el nitrogén tartalmú és nitrogén nélküli tápszerekről; vagy épen *Fleck* elméletére esküdjünk a hústápszerek és zsirtápszerek különbözőségét illetőleg: mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a zsir és szénhydratok a legtöbb tápszerben megvannak, igaz, hogy minél eltérőbb vegyületekben; de, hogy utóvégre is a *fehérnye* tartalom és mennyisége az, mely az élelmezés dolgában döntő.

Ha a különféle tudományos rendszerek mindegyikének igénye szerint kutatjuk vala a népesség élelmezésének tartalmát, valószínűleg soha se érünk célta. De az *élelmezés minőségét ismerve, mennyiségét is meghatározhatjuk*, oly adatokat számítva egy-egy ember, nő, gyermek naponkinti élelmezése fejében a bemondott különböző élelmi czikkekből, hogy a tudományosan megállapi-

tott 118—150 gramm fehérnye befoglaltassék. Utólag azután megkísérthetjük mintegy próbaképen, hogy a szükséges zsiranyag és szénhydratok is kikerülnek-e a fogyasztott mennyiségből kellő arányban?

Vajjon kiolvashatók-e ezen szükséges tudnivalók az eredeti bejelentésekből, ám izlelőül belőlök néhány példa:

A *jászberényi* becselő járásból például e kérdésre: jól táplálkozik-e a népesség, ez a válasz: »A népesség jómódú és elég kereset forrással bíró, de jól élni is szerető levén, általában jól és változatosan is táplálkozik.« azután a külső munkaidejére nézve: »A tanyás gazdálkodás levén szokásos, nyáron át is rendszeren főtt étellel élnek. A férfiak reggelije pálinka, szalonna és kenyér, a nők- és gyermekeké friss tej, gyümölcs idején mindnyájuké dinnye. Ebédre rendszerint kétféle készül és bor is fogyasztatik; így él a cseléd és napszámos is, mert rendszerint kosztra szokott fogadva lenni. Este felé uzsonna, tavaszon kenyér, szalonna, aratás idején juhtúró később dinnyéből álló. Estve vacsora, zöld főzelék és hetenkint kétszer vízben főtt tészta (túrós csusza).« Végül a téli étkezésre nézve: »Daczára, hogy nyáron négyszer, télen pedig csak kétszer étkeznek, mégis a munkához képest télen aránylag jobb az étkezés, mert általában több húst és szalonnafélét fogyasztanak, mi részben abban is leli magyarázatát, hogy az eljegyzések, lakodalmak, fonókák, disznótorok ez időben szoktak tartatni, és hogy a magyar vendégszeretet igyekszik a vendégek táplálásáról lehetőleg dúsan gondoskodni.«

E jelentés ellentétje például a *nagy-rüczei* járásból került: »A csoport lakossága Gömör megyének legszegényebb részét teszi, itt a nyomor majdnem folytonos. Nyáron át, főleg a külső munka idején reggelire zabkenyér mellett főtt ételt eszik, mely berántott kásából áll, délre már nem mindig, de ha van burgonyát sóval, vagy valami zöldség nemüt úgy mint eczetes salátát vagy borsót, ennek hiányában kenyeret pálinkával, estebédre rendszeren ismét valamely főzelékben mindenkor csak leves gyanánt részesül. Hus igen ritkán fordul meg asztalán, semmi esetre, míg a férfiak az alföldi aratásból haza nem térnek, kaszáláskor s aratáskor fogyasztatik el a fentartott sertéshus, mely a fiust által csaknem aszalt. Télen át majdnem kizárólag csak burgonyán él a nép, melyet sütvé sóval élvez; e mellett káposztát

sertéshússal vásár- és ünnepnapokon. Azonkívül felváltva főznek s több vagy kevesebb zsiradékkal fűszerezve esznek köleskását, kukoricza-kását, csekélyebb részben borsót és paszulyt, mindenkor levesképen tálalva. A tojás a városokban eladatik.« Érdekes a jelentéstevő az a megjegyzése, hogy »a lakosság majdnem kizárólag evangélikus, de a nyomor oly nagy, hogy az év három negyedét böjtöléssel tölti.«

Egyáltalában sok érdekes megjegyzéseket tesznek a jelentéstevők a nép társadalmi viszonyairól főleg szegényebb vidékeken. Például a *dévai* becslőjárásból jelentik: »A népesség oláh-ajkú görög-egyesült, és nem-egyesült vallásu, s az év fele részét át böjtöli s ételét tökmagolajjal készíti, tekintettel pedig, hogy a nők a főzéshez mitsem értenek s egyetlen izléses ételt még a meglevő nyers élelmi anyag mellett sem képesek elkészíteni, a böjti időszakok alatt még rosszabbul élnek. . . . Husételt különösen marhahússal készített ételeket csakis a sátoros ünnep- és böjthagyási napokon esznek . . . általában számítás nélkül él a nép, gabonatermése nagyobb részét a piacra szállítja, s a nyert pénzből töröl valamit a közterhekből, nagyobb részét rossz masinapálinka ivással emészti fel.«

Némelyik jelentéstevő még a társadalom különféle osztályait is megkülönbözteti életrendjében. Így a szatmárnegyei *felső-rissói* becslő-biztos írja: »A minden águ kereskedéssel foglalkozó zsidók a népességnek egy hatodát teszik. Ezek, könnyű életmódjuknál fogva, jól táplálkoznak. Rendesen húst esznek, kenyerek általában rozs és buza, azonkívül a liba, pulyka s egyéb majorság mindenkor általuk véve, emésztetik. Az ott lakó, de magyarul beszélő németek műveltebbek és takarékosabbak, miért is keresetjük mellett jobban táplálkoznak.«

Az így országszerte — mondhatni — lelkiismeresen betöltött kérdőíveken foglalt anyag több irányban választatott külön ebben pedig már *Lajos Gyula* min. titkár szerzett magának több »névtelen hössel« egyetemben kiváló érdemeket az anyagnak úgy elrendezésében, mint összeállításában. Először is az évszak különbsége szerint számított a táplálkozás 8 nyári hónapra 200 nappal, 4 téli hónapra 100 nappal és 65 vásár- és ünnepnapra. Azontúl pedig külön vétetett számba a férfi — külön a női népesség és a 12 éven aluli gyermekek. Az egy évet be nem

töltött gyermekek, mint nagyrészt anyatejen táplálkozók, teljesen kimaradtak a számításból.

A közélélmzésben szerepet játszó tápszerek közül 50-féle vétetett fel alapul, s a minden egyes tápszer 100 grammjában foglalt *fehérnyetartalom* számított ki. E tápszerek az *állatvilágból*: marha-, sertés-, birka- és borjúhús, baromfi, hal, vad, kolbászfélék, szalonna, zsír, vaj, tej, túró és sajt meg tojás; a *növényvilágból*: buza-, kétszeres-, rozs-, árpa- és zab- meg kukorica lisztből készült kenyér és tésztaemlék, kásafélék, burgonya, hüvelyesek, zöldség s főzelék és savanyított eledelek. Mint *évezeti cikkek* számba vétettek azontúl só és egyéb fűszerek, a gyarmatárúk, kávé, tea stb. és *szeszes italokul*: bor, sör és pálinka. A munkám bevezetéseül szolgáló szövegben minden egyes tápszernél idézve vannak az illető szakírók, kiknek adatai alapján számított a fehérnyetartalom.

Az egyes tápszerekben rejlő fehérnyetartalom folytonos szem előtt tartásával azután, de az egyes élelmzési jelentésekben említett egyéb szempontoknak is figyelembe vétele mellett határozottak meg az *egyszeri főzésnél szereplő tápszerek* mennyiségei grammokban. Ez azután közvetlen utánjárást igényelt az egyes társadalmi osztályoknak, úgy szólván, konyháiban s még a nők főzési szakértelme is igénybe vétetett. Azontól gyűjtettek az adatok a katonaság és honvédség élelmzéséről, a fegy- és árvaházak, növeldek és ápoló-intézetek, hajózási társulatok és gyári vállalatok legénységének és munkás-osztályának élelmzéséről, s így állapítottak meg az egyes *étadagok* a szerint, a mint valamely vidéken az illető néposztály naponkint vagy hetenkint csak egyszer vagy kétszer eszik húst, buza- vagy rozskenyeret, tésztát vagy főzeléket stb. stb.

S ezzel eljutottam a tényleges eredmény ismertetéséhez.

Itt csak annyit említek meg, hogy kutatásaim nem az egész magyar birodalom 16.5 milliónyi lakosságára, hanem csupán a magyar anyaországra, s így 279.749.68 □ kilométernyi területen lakó s az egy éven alóli gyermekek elhagyásával 13.264 milliónyi népesség élelmzésére terjednek. A végeredmény az, hogy e lakosság csupán a fehérnyét tartalmazó s életfentartó, hogy úgy mondjam, *nyers élelmzési* cikkekéből évenkint 76.26 millió méter-mázsát fogyaszt, melyből fejenkint és éven át

egy férőre	726.92 kilogr.
» nőre	546.90 »
» gyermekekre	414.53 »
az átlagemberre pedig	574.90 kilogr. esik.

Ez évi fogyasztásnak minden egyes élelmi cikkknél külön kiszámított *fehérnyetartalma* tesz:

férfiaknál	46.803.18 grammot
nőknél	33.983.87 »
gyermekekénél	23.364.35 »

Miután pedig a feljebb idézett szaktekintélyek állítása szerint a naponkénti élelmezéshez szükséges *fehérnye*:

férfinál	118—130 gr., a mi éven át = 47.500 gr.
nőnél	100—105 » » » » » = 38.300 »
gyermeknél	60—70 » » » » » = 25.000 »
átlag	93—102 gr. a mi éven át = 37.190 gr.

úgy látni való, hogy számításunk megközelíti a szakférfiak által megállapított physiologiai alapot s a népesség mind három kategóriájánál azon innen marad, túl rajta sehol sem megy.

Hogy ez *átlagtáplálkozás* vidék szerint változik, az természetes s e részletek művemben a megyéken belül járásonkint is ki vannak mutatva, de némi példákban itt is még rátérek.

Bármily bizalmas volt egyébiránt az eljárásom kiindulási pontjául elfogadott természettudományi alapon, mégis összevetéseket kellett tennem arra nézve, vajjon a fogyasztottakul kitüntetett mennyiségek állnak-e összhangban a tényleges állapotokkal?

Ezért átszámítottam az összes fogyasztott húsmennyiségeket bizonyos átlagsúly mellett állat-darabszámra s összevetettem az árúforgalom által kitüntetett behozatal- és kivitel számbavétele mellett létező állatállományunkkal. Az eredmény azt mutatta, hogy a létező *szarvasmarha* állománynak átlag 16.5%-át fogyasztjuk hús alakjában, s hogy a »stock« sehol sincs megtámadva, bár *borjukban* némely vidék többet fogyaszt, mint termel, mi főleg oly területeken tünik fel, melyeken nagyobb városok fekszenek. A *sertéshús*, *zsir* és *szalonna* eddigi fogyasztása mellett körülbelül 2.5%-nyi évi szaporulat marad sertésállományunkban; de a juhtenyésztés az ország sok vidékén ki nem fizetvén magát a tengerentúli országok nagy európai importja folytán,

juhállományunkat évenként csökkentjük *birka*hus fogyasztás alakjában is, mely az állománynak körülbelül 40°/_o-ára terjed.

Hasonló eljárást követtem a *kenyér- és tészta* neműek alapjául szolgáló gabonaneműekre nézve. Itt kitűnt, hogy az emberi élelmezésre fordított mennyiségeken felül:

buzában	10.58	millió q.
rozsbán	1.40	» »
árpa-zabban	10.36	» »
kukoriczában	14.95	» »

marad állattenyésztési és ipari célokra meg exportra.

Ugyanez eljárás ismétlődött a *burgonyára, gyümölcsre, hüvelyesek- és főzelékfélékre* nézve.

Természetes, hogy az *élelmezés költségének* kérdése is érdekelt, s így ezt is iparkodtam kipuhatolni, mert csak ennek ismeretével nyugodhattam meg adataim helyességében.

Itt azon eredményre jutottam, hogy az évenkénti költség a nyers élelmezésnél — t. i. élvezeti cikkek: kávé, tea, fűszer stb., meg szeszes italok nélkül — összesen 932.26 millió forintba, fejenként pedig férfiaknál 90.64, nőknél 68.05, gyermeknél 46.90, az átlagembernél pedig 70.34 forintba kerül évenként. Hogy sok-e ez, vagy kevés, előre meghatározni bajos. Összevetettem tehát e költséget a minimális keresettel, vagyis a vidéki napszámberrel s ezt is az év legzordabb szakából, — január-február havából — választottam, a mikor az legolcsóbb s azon eredményre jutottam, hogy:

	az élelmezési napi költség	a minimális napszám
férfiaknál	24.0 kr.	54.9 kr.
nőknél	18.0 »	36.8 »
gyermekeknél	12.8 »	25.0 »

Világos tehát, hogy még a legszegényebb keresetnél is — természetesen a köznépet, mint bármely állam legszamosabb néposztályát tekintve — az illető még mindig megkeresheti élelmét, s tulságos terhet az egyszerű élelmezés az illetőnek nem okoz.

Kiszámítván az előadottak fonalán az egyes élelmi cikkekben foglalt fehérnyetartalom költségét is, azt körülbelül 20 kr. értékűnek találtam 100 grammonként. Ennek segélyével pedig ismét ki lehetett számítani, mely ételnemek előnyösebbek a fogyasztó osztályokra nézve. Itt azután kiderült, — hogy ismét

csak néhány végletet említsek — hogy a gyümölcsben foglalt 100 gramm fehérnye 1 frtba kerül, míg a túró és sajt 100 grammja csak 10 krba, a hüvelyesekében foglalt pedig épen csak 4 krba, amabban csak 0.5 gr. fehérnye foglaltatván 100 grammnyi mennyiségben, míg ezekben 33.14, illetőleg 23 gr. foglaltatik 100-ban.

Vizsgálgattam azután a különbséget a népesség nyári és téli meg ünnepi ételmezése között, és — hogy több részletet ne említsek — azt találtam, hogy az átlag embernek egy nyári hét étkezése 1.26 frtba, egy téli hété 1.29 frtba, egy ünnepi pedig — bár ezt nem egy huzamban tartó ünneplésnek vehetjük — 1.47 frtba kerül.

Bár átlagszámoktól nagy statisztikai kép feltüntetésénél nem menekülhetünk, az eddig bemutatott ételmezést még sem tekinthettem az egész országra terjedőnek. Különbséget kellett tennem a *városi lakosságra* nézve, mely nagyobb tömegében mégis csak másképp táplálkozik, mint a vidéki.

Mindnyájan tudjuk, mily nehéz megállapítani: mi az a városi lakosság? Magyarországon tisztában vagyunk azzal, hogy nem valami nagy lakossági számot vehetünk alapul, mert sok az 5—10,000-nyi meg azon felüli lakosságú község, főleg az alföldön, mely absolute nem bír városi jelleggel; míg viszont a felföldön és Erdélyben számos kisebb népességű község van tisztán városi jelleggel. Ezért inkább bizonyos közigazgatási jellemzőt fogadtam el, mely a »rendezett tanácsú városig« terjed végpontul. Ezen kategóriába azután beleesik minden nagyobb és kisebb város, és az alföldi városokban élő számos, tisztán mezőgazdaságot üző köznépe némileg ellensúlyozza a vidékeken élő számos vagyonos és intelligens néposztály, mely ismét tisztán városi módra él.

Igy 143 községben élő 2.084,000-nyi lakosságot nyerünk, mely az összes tárgyalás alatt levő népnek 15.7% -át képezi. E városi lakosság pedig a különféle élelmi cikkeknek csak súlyában is 16.2% -kal, fejenként 17.4 kilogrammal s ennek fehérnyetartalmában 5000 grammal fogyaszt többet fejenként egy éven át. A városi lakosság ugyanis a nemesebb élelmi cikkekből eszik sokkal többet. Csak maga husneműekben is közel 30 kilogrammal többet a fejenkénti átlagnál. Ugyanezt tapasztaljuk a kenyérműveknél, hol is buza- és rozskenyérből nagyobb átlag

jut a városiak fejenkénti átlagául, míg a silányabb árpa-, zab- és kukoriczakenyér többletfogyasztása a vidékre esik. Ez emeli természetesen az élelmezés költségeit is. Míg ugyanis az átlagos népesség egy fejére, mint feljebb láttuk, 70.34 frt esik évi élelmezési költségül, a városi lakosság egy fejére ugyanily költségül 94.07 frt jut.

Mindeddig csakis a nélkülözhetetlen élelmi cikkekről szóltam. Pedig számba kellett vennem az úgynevezhető *élvezeti cikkeket* is: só és fűszer, kávé, tea, gyarmatárak stb., azontul pedig a *szeszes italokat*.

Ezen, részben az országban termelt (mint só, cukor), részben importált élvezeti cikkek összes mennyisége 1.88 millió q. fogyasztás 36.26 millió frt értékben:

bor . .	3.78 millió hektoliter fogyasztás	37.78 frt értékben		
pálinka .	3.92 »	»	137.20 »	»
sör . .	0.45 »	»	7.97 »	»

úgy, hogy e néhány összegnek a már ismertetett 932.26 milliónyi költséghez való csatolásával az ország összes élelmezése 1151.37 millió frtba kerül egy éven át.

Érdekes lesz az ország élelmezését egyes főbb tápszerek és vidékek szerint közelebbről megtekinteni, mert csak így szerezhetünk magunknak némi képet az egésztől.

Országos átlagban a fejenkénti *húsfogyasztás* egy éven át (beleszámítva a kolbászféléket is) 34.47 kilogrammot tesz. Ez átlag körül azonban a végletek 8.25 és 71.55 kilogr. között inognak. Tagadhatatlan, hogy a magyarok lakta vidék tünteti fel a legerősebb húsfogyasztást. Mégis csak 16 megyéje van az országnak, melynek lakossága fejenként 40 kilon felül fogyaszt. A Tiszától keletre s a Marostól délre csekély a húsfogyasztás, mely az éjszaki kárpáti megyékben (Árva, Liptó stb.) éri el minimumát.

Majdnem egyenközüen a hússal s majd ugyanazon területen mutatkozik erősnek meg csekélynek a *szalonna* és *zsír fogyasztása*, melyből országos átlagként egy-egy fejre 21.90 kilogr. esik. Az éjszaki határmegyék itt is a legszegényebben állanak. Árva, Liptó, Turócz, Máramaros alig 7—10 kilogrammot fogyasztván, míg Pest, Csongrád, Fehér, Jász-N.-Kun stb. 40 kilogrammon felül is elköltenek. Ugyane kategóriába esnek a Dunán túl gaz-

dagabb megyéi. A ruthének és oláhok lakta vidékek sokkal csekélyebb zsir- és szalonna-fogyasztást tüntetnek fel.

Érdekes észleleteket lehetett tenni a *halfogyasztásra* nézve, mely a vizmelléki területeken sokkal nagyobb, mint az a nélkül szükölködőkben. Legerősebben bizonyítja ezt a Duna és Tisza vonala, meg a Balaton és Fertő melléke. Míg ugyanis a felső megyékben — hol patakjaikban csupán a tömeges fogyasztást nem engedő nemes pisztráng honol — halfogyasztásról alig van szó, a dunai megyék folyómelléki járásaiban ez mégis 3—6 kgr. fejenként, Baranyának duna-drávai csücskében ez 8 kilogrammot is meghalad.

Ha az ország élelmezésének kutatására fordított sok évi munka egyebet se derít vala ki, mint hogy nagyjából mutassa: az ország mely vidékein miféle *kenyér* a főtáplálék, már ezzel is nagy eredményhez jutunk. Ennek pedig munkálatunk kielégítően megfelelt. Kiderül ugyanis számainkból, hogy hibás képzet volt azt hinni, mintha népünk tulnyomóan vagy csak kiválóan is *buzakenyeret* ennék. Magyarország összes buza kenyérfogyasztása 5.82 millió métermázsa. Ezzel szemben a rozs- és kétszeres kenyér fogyasztása 6.5, az árpa- és zabkenyéré 2.3, a kukoriczakenyéré 4.3 métermázsa. Nagyjából azt állíthatni, hogy az összes fogyasztásból egy gyöngye harmad (31.2%) a buza kenyérré, rendes harmad (34.1%) a rozs- és kétszeresre, és egy erős harmad (35.7%) árpa-, zab- és kukoriczakenyérré esik.

A mi pedig a buza helyi elosztását illeti, a Duna vonalát — a mint az nyugatról az ország határába lépven keletnek irányul — a Vácznál tett déli fordulat előtt meg kell hosszabbítani az ország keleti határáig, s csak a mi e képzelte vonal alá délnek esik, az mondható nagyobb mérvben buza kenyérfogyasztó vidéknek; de még ez se valami szélesen, hanem csak aránylag keskeny szalagban vonul a Tisza mentén a Duna délfelöli határáig.

A fejenként egy év alatt fogyasztott buza kenyérmennyiség 43.91 kilogrammot tesz átlagban. Csak 4 megye van, melyben a buza kenyér fejenkénti fogyasztása 70 és 100 kilogramm között változik: Csanád, Csongrád, Jász-N.-Kun-Szolnok és Békés megye; köztük az egy Csanád, mely úgy szólván tisztán buza kenyéret eszik. Viszont vannak megyék, melyek éppen nem rosszul táp-

lálkoznak, de rozs- és kétszeres kenyeret evén, buzakenyeret alig fogyasztanak. Ilyenek: Mosony, Esztergom, holott a szegényebb Mármaros, Trencsén, Sáros megyékben például alig 2—3 kilogr. buzakenyér esik fejenként.

A mely megyéi az országnak csekély buza- és rozskenyér fogyasztást mutatnak, azokban pótolja az élelmi czikkeket egyrészt az *árpa- és zab-*, másrészt a *kukoriczakenyér*.

A Kis-Kárpátoktól kezdve éjszakkeleti irányban a Nagy-Tátraig terjed a hitvány árpa- és zabkenyér fogyasztása legerősebben. Árvamegye népessége 142.66 kilogrammot fogyaszt fejenként egy éven át, Trencsén 108.71 kilót. De még Sáros és Szepes is megközelítik a 80 kilogrammot, Turócz és Nyitra 60-on felül állanak.

A legellentétesebb kiegészítőjét az eddig bemutatott kenyérfogyasztási területeknek képezi a *kukoriczakenyér* fogyasztási vidéke. Éjszakon le a tényleges Dunahatárig Vác mellett s innen fel a Tisza jobb partján, úgyszólván, nyoma sincs a kukoriczakenyérnek. De a Tiszától keletre, délfelé az ország határáig mind sűrűbben lép fel. Alul Temesmegye képezi a háttart, élelmezésének fele kenyere buzából, fele kukoriczából készülvén; de már a szomszéd Krassó-Szörény 117.67 kilogr. kukoriczakenyeret fogyaszt fejenként éven át, Szolnok-Doboka is 114.19-et, Hunyad, Mármaros, Ugocsa is 100-on felül.

A *burgonyafogyasztás* egyáltalában óriási, a minimum 63.18, a maximum 217.62 kilogr. közt változik évenként egy-egy fejre számítva. E tömeges fogyasztást csekély tápereje is magyarázza (2 gr. fehérnye 100 gramm súlyban), minélfogva a szegény néposztálynak sokat kell belőle enni, hogy az erőpótló tápanyagot valamennyire megszerezze. Így látjuk azután első helyen sorakozni Árva, Turócz, Trencsén, Liptómegyék lakosságát mind 200 kilogrammot meghaladó évi fogyasztással. A nagy magyar síkság s a Tisza-mente legkevesebb burgonyát fogyaszt.

Sokkal nagyobb szerepet játszik népünk életében, semmint eleve hittük volna, a mindenféle *zöldség* (a francia legumes), a *hüvelyesek*, a *savanyított eledelek* (káposzta stb.) és a *kása-félék* fogyasztása. Ha egyenkint felsoroljuk, azt találjuk, hogy :

	<i>az összes fogyasztás</i>	<i>* fejenkénti átlag</i>
Kása-félékben . . .	1.396,293 q.	10.52 kil.
Borsó, lencse, bab . .	2.309,179 »	17.40 »
Zöldség	4.904,099 »	36.97 »
Savanyított eledelek	7.759,849 »	58.50 »
Összesen . . .	16.369,420 gr.	123.39 kil.

Tekintve, hogy a kenyér- és tészta-félékhez szükséges összes lisztfogyasztás egészben csak 26.7 millió métermázsát, fejenként pedig mintegy 200 kilogrammot tesz, az im elősorolt cikkek fontos élelmezési táplálékát mindenestre méltányolnunk kell, mert 16 millió métermázsára rúgnak 132.78 millió forint értékben.

Azt ugyan meglehet magyarázni, hogy mért rúg a mindenféle zöldség (levesbeli és főzelék) meg a savanyított eledelek (leginkább káposzta) fogyasztott mennyisége oly nagy összegre; mert csekély mindnyájuk fehérnye tartalma, amaz 3.5, emez 2.53 grammot mutatván 100 grammban.

Nem ugy a hüvelyesek és kásafélék, melyek 23 és 9 gramm fehérnyét tartalmaznak 100 gr.-ban s így főleg a borsó, lencse, bab kitünő élelmezési cikknek bizonyul; de gazdasszonyainkat talán mégis érdekelheti, ha megtudják, hogy Magyarország csak savanyított káposztában évenként 62 millió forint árut eszik meg.

A szerint, a mint eleddig a nép élelmezését vidékenként tanulmányoztuk, szintén önként merül fel a kérdés: nem létezik-e némi összefüggés az élelmezés mikéntsége s az ország nemzeti-ségei között?

Az 1880-ki népszámlálás alapján elég megbízhatóan ismerjük az ország lakosságát nemzetiségek szerint. Megvizsgálhatjuk tehát a szerint, a mint egyik-másik megyében egy vagy más nemzetiség *absolut többséggel* bir, miként alakulnak ott az élelmezési viszonyok. Ezt táblázatokban kísértettem meg összeállítani, kiszemelve összehasonlítás kedvéért hét élelmezési főcikket, melyekben a különbségnek leginkább ki kell tűnni. E célból a buza-, kétszeres- és rozskenyeret egy rovatba vontam össze, de külön adom az árpa- és zab-, valamint külön a kukoriczenyeret. A burgonyát, mint némely vidék kiváló élelmezési, de általában nagy étkezési cikket, szintén föl kellett a combinációba venni, és — mint jobb minőségű élelmet — a hus-, szalonna- és

zsírfogyasztást, ennek netaláni ellensúlyozójaként a turó- és sajt-fogyasztást is latba vetettem, azontul pedig a szeszes italokra is kellett tekintettel lennem.

Az ország 63 megyéje közül 26-ban bir a *magyar* absolut többséggel, 11 megyében az *oláh*, 9-ben a *tót* nemzetiség. Német absolut többségű megye egyetlen egy van az országban. Ez Moson-megye, melyet azonban, épen mert az ország német nemzetiségű lakosságára nézve jellemző ott is, hol az elszórtan bár, de községi csoportokban lakja az országot, itt szintén számba vettem. Az ország többi 46 megyéje olyan, melyben egy nemzetiség se bir absolut többséggel, a hol többnyiro három—négy nemzetiség lakik, néhol majdnem egyforma arányban, a hol tehát tipikus különbözet ki se mutatható. De nem is szükséges, mert e megyék összeesnek az általános élelmézéssel, a jellegzöt a már közölt adatokban találhatjuk.

Ha most az ekként csoportosított megyék által fogyasztott összes *kenyérmennyiséget* tekintjük, azt találjuk, hogy sulyra nézve legkevesebbet, vagyis 133.12 klgrammot fejenkint fogyasztanak a német-, utána 141.74-et a magyar-, 145.11-et az oláh- és legtöbbet, vagyis 146.00 kilogrammot a tót-többségű megyék. Ez pedig a kenyér minőségéből magyarázható, mert absolut legjobb, vagyis buza- és rozskenyeret eszik a magyar és német, csak kisebb felében ilyet, de majd ugyanannyit kukoriczalisztból az oláh, szintén kisebb felében a rozs-, nagyobb felében árpa- és zabkenyeret a tót.

Ugyan e jelenség ismétlődik az élelmézés másik és — mondhatni — értékesebb tényezőjénél: a *húsnál*, *zsír- és szalonnánál*. Ha e három rovatot ismét összevetjük, kiderül, hogy esik belőlük fejenkint

a német többségű megyében	70.76 kilogr.
a magyar » megyékben	69.51 »
az oláh » »	51.40 »
a tót » »	37.14 »

A *tej-, turó- és sajt-fogyasztás* pedig alighogy ellensúlyozza a csekélyebb hus- és zsírfogyasztást, mert a magyar, tót és oláh többségű megyékben alig változik 40 és 43 kilogr. között fejenkint és csak az egy német megyében száll alá 28.6-ra. Ebből pedig általános jellemzésül az következik, hogy legjobban és

majd egyformán táplálkozik a magyar és német, nemcsak a legbecsesebb kenyeret fogyasztván buza- és rozslisztből, hanem hus- és zsirban is többet költvén el fejenkint. Utána talán jobb kenyeret is, nevezetesen kukoriczalisztből fogyaszt az oláh, hus- és zsirból is valamivel nagyobb adag esvén fejenkint, míg legrosszabb kenyeret: árpa- és zablisztből eszik a tót, a mivel a legcsekélyebb hus- és zsirfogyasztás is együtt jár. Mennyiségileg, de nem minőségileg pótolja ezt a *burgonya*, melynek fogyasztásával legelől jár a tót 176.71 kilogrammal fejenkint, utánna a német 121.29-el, azután a magyar 103.56-tal, leghátul sorakozik pedig az oláh 99.44 kilogrammal fejenkint.

Végül még a szeszes italok fogyasztását vonván össze, kitűnik, hogy a *fejenkinti átlagfogyasztás*

	borban	pálinkában	összesen
egy német absolut többségű megyében	40.97 lit.	14.88 lit.	55.50 lit.
26 magyar	31.57 »	21.44 »	53.01 »
11 oláh	13.98 »	26.48 »	40.46 »
9 tót.	6.40 »	28.12 »	34.52 »

E számokból pedig az következnek, hogy a magyar és német nemcsak a szeszes italokban általában fogyaszt többet az országos átlagnál, de sokkal több bort mint pálinkát iszik, mely egészséges viszony leginkább a német nemzetiségnél tűnik fel legerősebben; az oláh és tót többségű megyékben ellenkezőleg a pálinka praevaleal, bár lakóik mennyiségileg kevesebb — igaz, hogy tartalmánál fogva erősebb és egészségtelebb — szeszes italt fogyasztanak.

Érdekes a szeszes italok fogyasztását *területi változatosságában* is megfigyelni.

Először is a *bort* tekintve, annak *évi fogyasztását* térképen iparkodtam vázolni. Bár a bortermő vidék magasabb borfogyasztása e térképen is kitűnik, teljesen a két tényező még sem vág össze. Vannak ugyanis helyi befolyások és szokások, melyek még jó bortermő vidéken is csekélyebb fogyasztást eredményeznek és megfordítva. Nagyjából azonban állíthatni, hogy az ország szive s a Tisza mente fel Abauj-Tornán felül a hegyaljáig erős borfogyasztók ép úgy, mint a dunántuli megyék nagy része. Ellenben az Érmellék, például, és Erdély kitűnő bortermésök mellett is csekélyebb fogyasztók.

Erős magyarázatot szolgáltatja ez észlelésnek egy másik térkép, az imént említettnek mintegy pendantja, mely a fejenkinti *pálinkafogyasztást* tünteti fel hasonló alakban. Ebből látni, hogy bortermő vidéken is az erősebb pálinkaivás szorítja háttérbe a borét, míg a bort nem termő vidékeket általában, mint az egész felföldet, a magyar-erdélyi határhegységet s az Erdélyt kerülő Kárpátok széleit erős pálinka fogyasztás jellemzi.

Mondhatni, hogy a két térkép csakugyan csodálatosan egészíti ki egymást. A mely megyék a bor térképén világos színekkel mint csekély borivók jelenkeznek, azokra annál sötétebben borul a pálinkaivás jelzése, míg viszont a sűrűbb borfogyasztó megyék a pálinka térképen egészen világosak maradtak.

Még érdekesebb egy grafikai képlet, mely a bor- és pálinkafogyasztást megyénként kombinálva tünteti fel. Alapját a pálinkafogyasztás képezvén, ez balról jobbra lépcsőzetesen apad, míg a borfogyasztás piros oszlopai nem oly szabályos rendben ugyan, de mégis fokozatosan emelkednek. A változatokra nézve könnyen megtaláljuk a magyarázatot a helyi viszonyokban. Így például Pest-Pilis-Solt-K.-Kun megye a főváros erős borfogyasztásával emelkedik oly magasra, míg a többi kimagasló megyéknek leginkább erős bortermelésök jut kifejezésre. E tekintetben Jász-Nagy-Kun-Szolnok se tesz kivételt, mert ha nem is hegyaljai, de szerte tenyésztett kerti borai nagy fogyasztásnak örvendenek.

Általános jellemzésül mondható, hogy a szegényebb megyék erős pálinkafogyasztást tüntetnek fel, míg a gazdagabb megyék inkább bor által elégitik ki szeszes italokbeli szükségletüket.

Eddigi vizsgálataink között konstatáltam, hogy népünk számos vidékén az országnak nem táplálkozik kellően, és ezt a fogyasztott élelem *fehérnyetartalma* szerinti arányban grafikailag is előtüntettem.

Hogy a hiányos táplálkozás, mely többnyire karöltve halad a fokozott pálinkaivással, befolyással van a népesség testi szervezetére, azt kétségbe senki se vonja. De a befolyásnak valahol nyilvánulni kell. S nyilvánul is *a hadsereg és honvédség évi ujonczozási* statisztikájában. Természetesnek fog tehát feltűnni a kívánság, hogy megvizsgáljuk: van-e a táplálkozás mennyiségének és minőségének némi okozati kapcsolata az ujonczozás

alkalmával mind nagyobbodó mérvben feltüedező szolgálatképtelenekkel?

A »Militär-statistisches Jahrbuch« e tekintetben bő és nagyon tanulságos adatokat szolgáltat. E nagybecsű műben hadkiegészítési — nagyrészt a megyékkel meg szolgabirói járásokkal összeeső — kerületek szerint van felsorolva, hogy az ujonczozás alá kerülő három első korosztályban 1000—1000 orvosilag megvizsgált katonakötelezett közül hány soroztatott be; hány nem ütötte meg a minimális 1.551 méter testmagasságot; hány helyeztetett vissza gyöngge testalkat s hány testi hiba miatt?

A minimális testmagasság hiányát ezuttal nem kutatjuk. Igaz, hogy ezen másfél méter magasságnak a hiánya is, ha tömegesen lép föl, némi elsatnyulásnak lehet következménye; de rejthetik oka a népfajban is, mert az apró, zömök test nem nélkülözi okvetlenül az erőteljességet, az egészséget is, és apró ember is lehet jól táplálkozott, ha katonai szempontból alkalmatlan is. Hogyha a haza védelmére kerül a sor s az ország összes védelmi erejét kénytelen lesz megfeszíteni, intéző katonai közegeink nem lesznek ezen tekintetben oly válogatók s az új *népfölkelési törvény* különben is gondoskodott alkalmazásukról.

Más szempont alá esnek a gyöngge testalkat miatt, sőt a *testi hibák miatt* is visszahelyezett ujonczok. Ez utóbbiakra nézve ugyan azt lehetne gondolni, hogy a testi hibák csak esetlegesek. De tömeges fellépésük és minőségük az ellenkezőről győz meg. Ha ugyanis elgondoljuk, hogy 1000 megvizsgált közül értágulás és golyva miatt 70, az izületek bajai miatt, mint X- és löcslábuak meg lúdtalpúak 76, a mellkas, medencze vagy gerincz abnormalis képzése folytán 51, görvély s egyéb vérbajok miatt 19; tehát csak e néhány a testnek nem kellő erőteljességgel való fejlődésével igen is kapcsolatban álló bajban 1000 közül 200-nál több ujoncz nyilvánítatik évenként alkalmatlannak, alig nyomható el a föltevés, hogy ily tömeges testi bajok a megfelelő táplálkozás és okszerű életrend hiányában is kereshetők.

Magyarország népességének élelmezéséről először nyerünk kimerítőbb adatokat. De, hogy hibát ne kövessék el, csakis a *gyöngge testalkat* miatt visszahelyezett ujonczokat vettem számba

vidékenkint s itt legott azt tapasztaljuk, hogy számuk 1000 közül 255 és 591 között váltakozik.

Legkevesebb gyöngé testalkatuakat mutatnak fel Beregh, Zemplén, Győr, Veszprém, Mosony megyék; legtöbbet Arad, Kraszna-Szörény, Máramaros stb. A közepes táplálkozású megyék nem tüntetnek fel valami erősebb kapcsolatot a két tünetmenny között; de annál erősebbek a végletek. Csongrád, Csanád, Heves, Pest a legtöbb *fehérnyét* fogyasztják élelmökben, a gyöngé testalkatuak náluk legcsekélyebb számban vannak. Máramaros, Kraszna-Szörény, Arad a rosszabbul táplálkozó megyék között majdnem első sorban állanak, a gyöngé testalkatuak náluk a legszámosabbak. Hogy az eltéréseknél helyi viszonyok is játszanak nagy szerepet, kétségbe alig vonható. Így a meglehetősen jól táplálkozó Dunán-túli megyék közül Sopron, Vas, Somogy elég nagy kontingensét szolgáltatják a gyöngé testalkatuaknak, míg táplálkozásukban a fehérnye 34 és 36 ezer gramm között változik, de közöttük ismét az alig 31 ezer grammot fogyasztó Zala nagyobb számú gyöngé testalkatut is állít elő. A legfeltűnőbb jelenség, hogy a legsilányabbul, nagyrészt burgonyán és zabkenyéren tengődő Árva, Liptó, Trencsén aránylag sokkal kevesebb gyöngé testalkatúakat mutat fel a sorozáson.

Íme néhány levont következtetése az alkalmazott élelmezési statisztikának, melynek első eredményeit van szerencsém bemutatni a tisztelt Akadémiának.

De ezzel korán se szakad vége a tanulmány hasznosításának. Összevethetjük az élelmezést a közegészségügyi állapotokkal, a halálozással és a népesség hiányos szaporodásával. Összevethetjük az adózási viszonyokkal, bár az annyit és gyakran méltán felpanaszolt adóteher szinte eltörpül azon folyton viselendő költsékezési teher mellett, melyet önfentartásunkra, a munkafogyasztotta erők pótlására, a gyermek növekedésének biztosítására kell fordítanunk.

Az élelem előteremtésével kapcsolatba hozható földadó a földtehermentesítési járulékkal együtt kerekszámban évi 35 millió frtra, az itt számbavehető fogyasztási adók 22 s így az élelmezéssel kapcsolatos összes adóteher 57 millió frtra tehető. Ez pedig Magyarország korábban említett 1.151 milliónyi évenkénti élelmezési költségének nem egészen 5⁰/₁₀-ka.

Ámde ne folytassuk s ne előlegezzük a részleteket, melyek közelben megjelenendő hivatalos munkámnak vannak fentartva.

Itt csak szemelvényeket kívántam nyújtani, melyek érdekességét talán azért sem tagadják meg tisztelt hallgatóim, mert édes mindnyájunk naponkint vagyunk kénytelenek velök foglalkozni. De míg az élelem költségének beszerzése a családapától munkát és fáradságot kíván, míg az élelmiczikék naponkinti elkészíttetése a ház asszonyának okoz csak töprengő gondokat — egész ország ebbeli viszonyairól csak a statisztika adhat képet és büszke vagyok, hogy egész országra s minden élelmezési czikkre nézve épen Magyarország statisztikájának sikerült ezt legelőbb megtenni, legalább kísérletképen.
